

Uz sedamdesetogodišnjicu rođenja Edvarda Kardelja

EDVARD KARDELJ

Tito na istorijskim raskršćima

Sedamdeseta godišnjica rođenja Edvarda Kardelja, istaknutog marksističkog teoretičara i državnika koji je dao ogroman doprinos izgradnji i razvoju marksističke misli našeg socijalističkog samoupravnog društva, obeležena je u celoj zemlji kulturnim manifestacijama i naučnim skupom u Ljubljani, kada je i osnovan Jugoslovenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja koji će nositi ime »Edvard Kardelj«.

Uključujući se u opštejugoslovensku manifestaciju obeležavanja sedamdesetogodišnjice Kardeljevog rođenja, čiji je deo plodnog naučnog opusa u oblasti naše vojne nauke objavljivan i u »Vojnom delu«, ovim povodom donosimo Kardeljev rad »Tito na istorijskim raskršćima« i članak B. Nikolovskog »Značaj Kardeljevog stvaralaštva u oblasti nacionalnog pitanja za jačanje odbrambene i zaštitne sposobnosti našeg društva«.

Davno i mnogo puta izrečena je istina da se snaga, sposobnost i uloga ljudi, odnosno njihove ideologije i politike u društveno-istorijskom razvoju najdublje otkrivaju i raspoznaju na odlučujućim raskršćima i prekretnicama istorije. To važi, na neki način, za svakog čoveka, a pogotovo za vodeće ljude u političkom životu.

Pošto je politika ona oblast čovekovog stvaralaštva koja se bavi upravo čovekom i društvom, to je ona više nego bilo koja druga oblast tog stvaralaštva neprekidno podvrgnuta — i kao praksa i kao nauka — mnoštvu svakodnevnih subjektivističkih pritisaka i trenutnih konstelacija interesâ. Jer, po svojoj suštini i krajnjim konsekvencama, politika je pre svega odlučivanje ljudi o društvenoj akciji.

I politika avangardnih socijalističkih snaga podvrgnuta je svakodnevnom pritisku različitih trenutnih interesa, kako progresivnih tako i konzervativnih i reakcionarnih; pritisku trenutnog odnosa snaga u zemlji i svetu; pritisku različitih ideoloških i političkih kretanja u društvenoj svesti; pritisku mnoštva dilema i alternativa u svakodnevnom političkom odlučivanju itd. Ti pritisci deluju koncentrisanom snagom upravo u trenucima značajnijih istorijskih preloma, kada jedna pogrešna ili nerealna odluka može imati dugoročne negativne posledice po uspeh borbe socijalističkih snaga ili razvoj socijalističkog društva.

Na takvim istorijskim raskršćima nije dovoljno posedovati samo statičko znanje političkog tehokrate niti više ili manje bogato iskustvo političkog praktičara. U donošenju progresivne, realne i stvaralačke odluke na takvim raskršćima odlučujuću ulogu ima jedna specifična sposobnost avangardnih snaga radničkog pokreta. A ona se sastoji u tome da te avangardne snage — čvrsto povezane sa svakodnevним interesima i akcijama radničke klase, radnih ljudi, progresivnih snaga i naroda, a ne gubeći iz vida dugoročne ciljeve revolucije i socijalizma — umeju da sagledavaju svoje zadatke u borbi za te ciljeve prvenstveno kroz prizmu kretanja i pomeranja realnog odnosa moći društvenih snaga, a ne kroz statičke doktrinarne formule. One takođe moraju biti sposobne da na toj osnovi predvide dugoročnija društvena i politička kretanja i da svojim delovanjem u tom odnosu moći jačaju one snage koje su neposredni ili posredni nosilac progresivnih društvenih kretanja.

Revolucionarna avangarda radničkog pokreta može gubiti pojedine taktičke bitke, ali se ne sme do te mere »zataktizirati« da se na kraju nađe na repu događaja upravo u trenucima odlučujućih istorijskih preloma. Zato ona mora biti dovoljno sposobna i hrabra da se u takvim trenucima odluči da pliva i protiv struje, to jest protiv trenutno preovlađujućih shvatanja ako su ona u suprotnosti sa predviđenim dugoročnim trendovima društvene i političke borbe. Ali i obrnuto je tačno. Ako se u takvim prelomnim trenucima upravo ta predviđanja pokažu pogrešna, to jest ako se sama strategija pokaže pogrešna, tada se ceo politički koncept ruši kao nerealna i subjektivistička konstrukcija. Upravo u tom smislu revolucionarni i progresivni pokreti, a pogotovo njihove rukovodeće snage, neprekidno polažu istorijske ispite. Tu mora doći do punog izražaja sposobnost za stvaralačku sintezu revolucionarne doslednosti u borbi za istorijske ciljeve socijalizma i realizma zasnovanog na naučnom i empirijskom sagledavanju objektivnih zakonitosti koje određuju uslove te borbe. Ali, tu je neophodno još nešto: ono stvaralačko »šesto

čulo«, odnosno ona sposobnost za predviđanje dugoročnijih tokova društvenih i političkih kretanja o kojoj sam ranije govorio. I upravo tu u punoj meri dolazi do izražaja stvaralačka sposobnost, talenat i uloga pojedinih ličnosti koje više od drugih mogu doprineti takvoj sposobnosti jednog revolucionarnog pokreta ili jedne progresivne političke prakse.

Upravo takva sposobnost je najznačajnija karakteristika Titove revolucionarne i političke aktivnosti. Ona otkriva »tajnu« činjenice što je Tito već nekoliko decenija neprekidno na čelu najprogresivnijeg dela revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji. Tokom svih tih decenija Tito se, zajedno sa svim jugoslovenskim komunistima, mnogo puta našao na raskršću puteva, to jest pred više ili manje odlučujućim dilemama kada je odluka morala biti doneta. Od karaktera tih odluka često je zavisio uspeh ili neuspeh cele etape u borbi revolucionarnog radničkog pokreta, a posebno Komunističke partije Jugoslavije. Razume se, nepogrešivih ljudi nema, pa ni Tito nije nepogrešiv. Ali, činjenica je da je Tito donosio ili je, pak, suštinski doprinio tome da rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije na odlučujućim istorijskim raskršćima ili u nizu najvažnijih dilema revolucionarne borbe donese realnu i progresivnu odluku koja se u praksi uspešno potvrdila. U stvari, u takvim trenucima Titov talenat je dolazio do najpunijeg izražaja. Ta sposobnost obezbedila je Titu autoritet u Komunističkoj partiji Jugoslavije i među progresivnim ljudima koji se nije zasnivao na vlasti i funkciji, nego na poverenju. Zato danas, kada svi ljudi privrženi našoj socijalističkoj revoluciji proslavljaju osamdeseti rođendan druga Tita, vredi ponovo podsetiti bar na neke od tih veoma značajnih odluka koje je Tito donosio ili je odlučujuće uticao na njihovo donošenje, a koje su predodredile ceo dalji tok razvoja Komunističke partije Jugoslavije i njene borbe na čelu radničke klase i progresivnih snaga našeg društva.

Frakcionaštvo ili jedinstvena Partija

U toku i posle 1927. godine monarhistički velikosrpski hegemonistički sistem stare Jugoslavije ulazio je ubrzanim tempom u duboku političku krizu. U takvim prilikama radničkoj klasi i narodima Jugoslavije više nego ikad ranije bila je potrebna akciono sposobna Komunistička partija. Međutim, i ona je u to vreme bila u ozbiljnoj unutrašnjoj krizi. Ta kriza se izražavala u opštoj frakcij-

skoj podeljenosti Partije, odnosno njenih vodećih redova, i u unutar-partijskoj političkoj borbi koja je često dobijala izrazito destruktivne i politikantske oblike.

Neću da ulazim u uzroke te frakcijske podeljenosti i borbe jer je o tome kod nas dosta pisano. Kao uvek u istoriji, i ta pojava je bila izraz mnogostrukih i najraznovrsnijih uticaja. Frakcionaštvo, kao reakcija na razne uticaje i pritiske, bilo je samo dokaz da pokret, odnosno njegove vodeće snage još nisu bile zrele ni sposobne da nasuprot tim sukobima izgrade svoj sopstveni i jedinstveni koncept strategije i taktike revolucionarne borbe. Posledica toga bila je ne samo politička, pa čak i ideološka, nejedinstvenost Partije, nego i to da je njena akciona sposobnost bila bitno oslabila.

Na čelu tih frakcija bile su grupe marksističkih intelektualaca. To su bili mahom iskreni revolucionari, ali je među njima bilo i takvih koji su bili više pod uticajem političkih podela tadašnjeg buržoaskog jugoslovenskog društva nego radničke klase.

Doduše, po svom uticaju na razvoj Komunističke partije Jugoslavije ne mogu se sasvim izjednačavati leva i desna frakcija. Leva frakcija je, kako u ideološkom i političkom tako i u teorijskom pogledu, unela u Partiju znatno više revolucionarne doslednosti, a isto tako i marksizma i lenjinizma. A desna frakcija — iako se ponekad opravdano suprotstavljala određenim sektaškim stavovima leve — ne retko je nametala kurs oportunizma, kao i shvatanja i uticaje vladajuće ideologije i politike buržoaskog društva. To je posebno dolazilo do izražaja u stavu prema nacionalnom pitanju. Međutim, iako obično govorimo o levoj i desnoj frakciji, činjenica je da ni jedna ni druga, same po sebi, nisu bile ni ideološki ni politički jedinstvene ni jasno izražene. Zato nije nimalo čudno što su se u partijskoj praksi i jedna i druga, u stvari, svele na besprincipijelno okupljanje grupa i klika oko pojedinih ljudi, odnosno frakcijskih lidera. Međutim, bez obzira na sve te razlike i međusobno preplitanje, ipak su obe imale nešto zajedničko: naime, i jedna i druga su bile odvojene od masa i iscrpljivale su se u međusobnim suprotstavljanjima u okviru vodeće strukture Partije i u održavanju veza sa Kominternom.

Kominternu je više puta pokušavala da interveniše. Ponekad su te intervencije imale i pozitivnu ulogu. Posebno bih mogao pomenuti Staljinovu ličnu intervenciju u polemici sa Simom Markovićem, u kojoj je Staljin — uprkos nekih jednostranih, doktrinarno-šematskih i sektaških prilaza — dao pozitivan i progresivan podsticaj jugoslovenskim komunistima da se doslednije opredele za lenjin-

ski princip samoopredeljenja naroda. Pozitivne su bile i intervencije Kominterne u pogledu odnosa jugoslovenskih komunista prema seljačkom pitanju. U vezi s tim su bila, naime, dosta česta sektaška i oportunistička lutanja, pa je bilo čak i tvrdnji da je seljaštvo, po svojoj prirodi, neizbežan saveznik buržoazije, a ne radničke klase. Međutim, drugim vidovima svoje politike, a posebno neprekidnim samovoljnim kadrovskim kombinacijama u rukovodstvu Komunističke partije Jugoslavije, Kominternu je, u stvari, više doprinosila produžavanju frakcijskog sukobljavanja nego njegovom prevazilaženju. Jer očigledno je da se frakcionaško sukobljavanje u jugoslovenskom komunističkom pokretu spolja nije moglo likvidirati. Njega su mogle dokrajčiti samo unutrašnje snage tog pokreta. Ali one su morale ideološki i politički sazreti i postati sposobne da na novoj ili razvijenijoj platformi strategije i taktike revolucionarnog radničkog pokreta u Jugoslaviji okupe oko sebe njegove osnovne snage.

Odlučna akcija za promenu stanja u Partiji

Upravo taj prelom je jednom smelom odlukom započeo da ostvaruje Tito. Bilo je to početkom 1928. godine, kada je Tito bio organizacioni sekretar partijske organizacije u Zagrebu. On je ne samo shvatio i izrazio ono što su tada shvatali i osećali mnogi jugoslovenski komunisti, već se odlučio i na akciju za promenu stanja, a ukazao je i na put koji je to stanje mogao izmeniti. Ne ulazeći u to u čemu su prednosti i slabosti jedne i druge frakcije, Tito je polazio od činjenice da dugotrajna frakcijska borba u Partiji onesposobljava njen vrh za stvarnu revolucionarnu akciju, da ga zatvara u doktrinarno-skolastičke polemike i dovodi u položaj da vodi međusobne bitke oko parola koje je u radnički pokret ubacivala, u stvari, kako buržoaska politika tako i malograđanski oportunisti. Osim toga, Tito je takođe bio svestan da ta borba u sve većoj meri onesposobljava Komunističku partiju da se povezuje sa masama, i to u trenutku kada je buržoaska i velikosrpska Jugoslavija padala u sve dublju političku krizu. Zato je pozvao komuniste da odbace dilemu: leva ili desna frakcija i da prihvate drugu dilemu: jedinstvena Komunistička partija ili frakcionaštvo. Tito je bio svestan da odgovor na tu dilemu znači jednu tešku operaciju koja može dovesti i do otpadanja dela članova i cepanja u Partiji. Ali bio je svestan da je bolja i takva kriza jer ona ipak otvara put konsolidaciji u budućnosti, dok je kriza zbog frakcionaške borbe zatvarala Partiji svaku perspektivu.

S takvim svojim antifrakcionaškim stavom Tito je tada u zagrebačkom Gradskom partijskom komitetu bio u izrazitoj manjini, jer je većina u Komitetu bila pod uticajem jedne ili druge frakcije ili se kolebala između njih. Tito je rizikovao da ostane sâm, da ostane »glas vapijućeg u pustinji«. Ipak, on se odlučio za akciju. I nije ostao sâm. On je dobio podršku u osnovnim organizacijama Komunističke partije i na samoj Konferenciji zagrebačke organizacije.

Suštinu te Titove platforme mogli bismo izraziti uglavnom na sledeći način:

Prvo, Partija se mora vratiti masama radničke klase i radnog naroda uopšte i, pre svega, osloniti se na njihovu akciju. Stanje je tada bilo takvo: dok su vođi frakcija vodili polemike, dotle su radnici i radni ljudi uopšte vodili ekonomsku i političku borbu u svakodnevnim okršajima, štrajkovali, demonstrirali, postavljali svoje svakodnevne zahteve za bolji život, za nacionalnu slobodu, za političku slobodu itd. Komunisti u osnovnim organizacijama bili su povezani sa tim borbenim radnim masama, ali su ne samo bili često prepušteni sami sebi, već su bili i dezorijentisani i demoralisani zbog frakcionaštva, grupašenja i akcione nesposobnosti rukovodećih organa Komunističke partije. Tito se nije zalagao za »masovnu partiju« u buržoasko-demokratskom smislu, već za »partiju masâ« u smislu marksističkih postavki o odnosu između revolucionarne avangarde i radničke klase i masâ radnog naroda uopšte. Ali, da bi Partija mogla postati takva »partija masâ«, ona se mora osloboditi sektaštva i oportunizma, a u to je Partiju potiskivala frakcionaška borba. S druge strane, ona mora biti prisutna kao vodeća snaga i organizator masâ svuda gde se te mase bore i gde su organizovane ili ih je moguće organizovati. Drugim rečima, upravo borba za svakodnevne zahteve masâ mora postati polazna tačka za povezivanje revolucionarne avangarde sa širokim masama i za njeno osposobljavanje da usmerava akciju tih masa na revolucionarne pozicije u borbi za dugoročne ciljeve radničke klase i svih progresivnih snaga u društvu.

Drugo, Tito je zahtevao da u rukovodeće organe Partije u većoj meri dođu kadrovi iz radničkih redova, to jest da u vodećim organima Partije dominantan uticaj imaju radnici koji se bore u svakodnevnim okršajima sa klasnim neprijateljem. Pri tome nije se radilo o nekakvom načelnom suprotstavljanju inteligenciji. Tito, naime, nikad nije patio od sektaškog odnosa prema inteligenciji, shvatajući da je njeno prisustvo i uloga u Partiji, a pogotovo uloga marksističkih intelektualaca — jedan od značajnih faktora snage i akcione sposobnosti Partije. Sam Tito nikada nije bio samo praktični političar. On je bio mislilac, stvaralac i intelektualac, ne po školskim

svedočanstvima, već po stvarnoj snazi intelektualnog stvaranja. Ali on je takođe znao da je svest inteligencije više nego svest radnikâ podložna idejnim, teorijskim i političkim, kao i ekonomskim uticajima neradničke društvene sredine, te da je zato i provodnik revolucionarnom radničkom pokretu tuđih ideoloških i političkih shvaćanja i koncepata u Komunističku partiju. I upravo u toj činjenici bio je i najvažniji izvor večitih frakcionaških sukobljavanja u Komunističkoj partiji. U stvari, sinteza dominantnog uticaja svakodnevnih i dugoročnih interesa radnikâ, koje najdoslednije može izraziti sâm radnik, i stvaralačke idejne i teorijske aktivnosti marksističkih intelektualaca — bez obzira na to da li je reč o intelektualcima iz redova inteligencije ili iz redova radnika — omogućuje Partiji da vrši predviđanje i stvara viziju budućnosti koja je duboko zasnovana na borbama današnjice, odnosno koja mnogobrojne taktičke bitke radničke klase današnjice povezuje sa strategijom revolucionarne avangarde za ceo period njene borbe. U tome je bio smisao Titove akcije za radničke kadrove 1928. godine, a u tome je smisao i njegovih sadašnjih sličnih stavova.

I najzad, Tito je zahtevao da se vodeća partijska tela iz temelja kadrovski obnove. Drugim rečima, založio se za to da se iz njih odstrani ili bar spreči odlučujući uticaj ljudi koji su već bili navikli da Partija živi kao koalicija frakcija, a neki od njih su smatrali da je to i najdemokratskiji oblik delovanja Partije. Ti ljudi su počeli da zaboravljaju da Partija ne postoji zbog sebe same, već da je ona revolucionarna avangarda radničkog pokreta. Međutim, ona ne može biti takva avangarda ako sama nije dovoljno jedinstvena, kako bi mogla ukazivati širokim radnim masama na puteve njihove revolucionarne akcije. Ukratko, Partiji su bili potrebni novi ljudi.

Potrebno je dodati da Tito pri tom nije ulazio u napade na ličnosti. Nije bilo u pitanju ocenjivanje revolucionarne iskrenosti ljudi, već ocena objektivnog rezultata njihovog delovanja. Tito je tražio da se frakcijski vođi podrede odlučujućem zajedničkom interesu revolucionarnog pokreta.

U vezi s tim sećam se jednog svog doživljaja iz kasnijeg vremena. Negde pri kraju 1936. godine, u vreme kada je Tito bio predstavnik naše Partije u Kominterni, a ja predavač u Lenjinskoj školi u Moskvi, Tito me je pozvao da sarađujem s njim na raščišćavanju nekih problema naše emigracije u Sovjetskom Savezu. Bilo je to u doba prvih poznatih staljinističkih procesa i atmosfere u kojoj su stradali pogotovo mnogi inostrani politički emigranti komunisti. Tito i ja smo pregledali imena koja su bila na spisku emigracije i razmišljali o tome gde i kako te ljude angažovati ili im bar obezbediti

egzistenciju. Na spisku su bili i bivši vođi leve i desne frakcije u Komunističkoj partiji Jugoslavije. Dobro se sećam da je Tito za većinu od njih — kako iz redova leve tako i iz redova desne frakcije — imao dosta pohvalnih reči. Trudio se takođe da ih zaštititi od napadâ koji su počeli u vezi sa tadašnjim Staljinovim čistkama u Sovjetskom Savezu. Ali, pri tom ipak nije bio ništa manje uveren da je njihovo frakcionaštvo nanelo Partiji veliku štetu. Takvo njegovo ponašanje ukazuje i na suštinu njegovog stava iz 1928. godine. Tada Tito nije stvarao novu grupu u Partiji protiv leve i desne frakcije, nije vodio besprincipijelnu bitku protiv ličnosti, već se borio za koncept jedinstvene revolucionarne avangarde radničke klase. Na Zagrebačkoj konferenciji Tito je dobio većinu. I ne samo to. Njegovo izlaganje i rezolucija Konferencije postali su osnova za poznato »Otvoreno pismo Komunističke internacionale« jugoslovenskim komunistima, u kome je njen Izvršni komitet podržao akciju zagrebačkih komunista sa Titom na čelu i apelovao na prevazilaženje frakcijske podeljenosti Partije. Tada su izvršene i prilično duboke kadrovske promene u Centralnom komitetu Partije.

No ipak, prošlo je gotovo punih deset godina dok taj koncept nije bio realizovan. Prvo, Tito je ubrzo posle tih događaja dopao zatvora. Time je realizacija celog koncepta došla u ruke ljudi koji je nisu umeli sprovesti onako kako je to činio Tito, iako su neki od njih uneli pozitivne promene u Partiju. Sem toga, početkom 1929. godine došlo je do vojno-monarhističkog puča kralja Aleksandra i višegodišnje krvave diktature koja je Komunističkoj partiji zadala teške udarce i njen razvoj u mnogo čemu usmerila u drugom pravcu. Ali u obnovljenoj Partiji Tito je kasnije, kada je preuzeo njeno rukovodstvo, našao mnogo više oslonca i mogućnosti za realizovanje koncepta za koji se borio 1928. godine.

Kosmopolitska sekta ili revolucionarna avangarda radničke klase narodâ Jugoslavije

Godine 1937. Tito je preuzeo odgovornost generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije. On je, u stvari, ubrzo postao i više od toga, to jest istinski vođ Komunističke partije Jugoslavije. Njegov položaj i ugled u Partiji nisu se, naime, zasnivali samo na njegovoj formalnoj funkciji, nego prvenstveno na poverenju u njegov talent, u njegovu političku sposobnost. Kad sam prvi put došao na sednicu novog rukovodstva, otkrio sam da smo — u poređenju sa sta-

rim kadrovskim strukturama rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije — zapravo svi »novi ljudi«. Bili su to većinom mlađi ljudi, a bilo je i starijih. Najvećim delom to su bili radnici, a bilo je i nekoliko intelektualaca. Na taj način Tito je realizovao dva od tri zahteva svog koncepta iz 1928. godine, o čemu je ranije bilo reći.

Ali Tito i novo rukovodstvo Partije su se od samog početka orijentisali i na dosledniju realizaciju trećeg zahteva tog koncepta, naime na odlučnu borbu za povezivanje Komunističke partije s masama, to jest za njenu još dosledniju izgradnju kao »partije masâ« u onom smislu o kome sam ranije govorio. Tito je pokrenuo Partiju u odlučnu borbu protiv ostataka frakcionaštva, kao i protiv shvatanjâ koja su Partiju, u stvari, svodila na sektu jedne revolucionarne doktrine koja bi samo ukazivala masama na revolucionarne ideale budućnosti, a u suštini bi bila nesposobna da pokreće akciju tih masa i da ih u toj borbi organizuje i vodi. Tito je pokrenuo Partiju i u borbu protiv ostataka onih malograđansko-oportunističkih shvatanja u Partiji koja su njenu ulogu, u stvari, svodila na jednu radikalniju struju na levisi politike liberalnije buržoazije i malograđanstva, odnosno buržoaske demokratije. Dok su se prva shvatanja pojavljivala kako u radničkoj sredini tako i među inteligencijom, druga shvatanja su dolazila do izražaja naročito u nekim krugovima takozvane leve inteligencije onog vremena. Istupajući protiv takvih sektaških i oportunističkih krajnosti, koje su u prošlosti bile jedan od glavnih izvora frakcionaštva u Partiji, Tito je istovremeno ukazao da je odlučujuće sredstvo u njihovom savlađivanju — orijentacija Partije da bude prisutna kao organizator i vođ radnih ljudi, radnikâ, seljakâ i progresivne inteligencije u njihovim mnogim i raznovrsnim borbama za svakodnevne ekonomske, političke, socijalne i kulturne zahteve i potrebe. Takva orijentacija je trebalo, s jedne strane, da Partiju poveže s masama, a, s druge, da joj omogući da usmerava borbu masâ i sa gledišta dugoročne revolucionarne borbe za društveni progres i socijalizam.

U ostvarivanju tog koncepta strategije i taktike Tito je morao doneti, a i doneo je još jednu istorijsku odluku koja je suštinski doprinela uspehu takvog političkog kursa. Tu mislim na višestranu izmenu suštine odnosâ između Komunističke partije Jugoslavije i Komunističke internacionale.

Od svog postanka klasni radnički pokret bio je istovremeno i internacionalistički. Uvek je taj pokret sebi stvarao neku vrstu internacionale. Taj internacionalizam nije bio samo izraz solidarnosti u borbi, već i izraz činjenice da je epoha oslobođenja radnog čoveka

i rada neizbežno povezana sa novim oblicima integracije čovečanstva, odnosno sa novim odnosima među narodima. Drugim rečima, radnička klasa ne može sebe osloboditi ako istovremeno ne oslobađa narode i čovečanstvo uopšte od svih oblika imperijalizma, hegemonizma i nacionalističkog egoizma. Ali to je dugoročan istorijski proces. U tom procesu i radnički pokreti su pod pritiskom ideologije i konstelacije interesâ svog vremena, pa ni radničke internacionale nisu mogle biti imune od takvih uticaja. To je svakako osnovni razlog što je i sâm Marks odlučujuće doprineo raspuštanju Prve komunističke internacionale kada je počela da gubi svoj revolucionarni karakter, odnosno kada je počela da nanosi štetu revolucionarnim radničkim pokretima u pojedinim zemljama.

Nešto slično se desilo i sa Trećom internacionalom. Ona je u određeno vreme, pre svega u revolucionarnoj situaciji posle prvog svetskog rata, odigrala značajnu ulogu u razvitku revolucionarnog radničkog pokreta, naročito u Evropi. Ali vremenom su se u njoj razvili snažni elementi birokratsko-centralističke organizacije i došli do izražaja metodi koji su počeli da sputavaju samostalnost i inicijativu pojedinih komunističkih partija. Te tendencije su počele da nanose ozbiljnu štetu razvoju radničkog pokreta u svetu pogotovo onda kada su se povezale sa ideologijom i praksom staljinističkog dogmatizma. Već sam ranije istakao da je zbog takvog razvoja Treće komunističke internacionale patila i Komunistička partija Jugoslavije.

Otvoreno protiv birokratsko-centralističkih tendencija

Istupiti otvoreno protiv takvih tendencija u Komunističkoj internacionali bilo bi u ono vreme i nerealno, a i štetno za radnički pokret u trenutku kada se nalazio neposredno pred ofanzivom fašizma. Ali Tito je shvatio da Partija neće moći da bude dovoljno kreativna u realizaciji svoje politike niti dovoljno samostalna i inicijativna u razvijanju najrazličitijih oblika aktivizacije masâ i svog povezivanja sa njima ako joj ruke isuviše budu vezane centralističkim dirigovanjem iz rukovodstva Kominterne. Tito je shvatio da Partija ne samo da ne sme biti dogmatska sekta, nego da ona ne sme biti ni neka vrsta kosmopolitske organizacije koja je samo transmisija nekog svetskog centra. Ona mora biti istinska revolucionarna avangarda radničke klase sopstvenog naroda, odnosno svoje zemlje i

samo kao takva može biti istinski internacionalistički ujedinjena sa drugim radničkim pokretima i progresivnim snagama u svetu u borbi za progresivne ciljeve koji ujedinjuju radnički pokret celog sveta.

Uprošćeno govoreći, Tito je koncept revolucionarnog internacionalizma radničke klase postavio sa glave na noge. A to je učinio jednom praktičnom odlukom, bez mnogo idejnog i teorijskog objašnjavanja ili razjašnjavanja sa tadašnjim rukovodstvom Komunističke internacionale, koje ni samo nije bilo dovoljno samostalno. Ta odluka na prvi pogled ne izgleda nimalo istorijska, a odigrala je, u stvari, upravo takvu ulogu. Kao što je poznato, Tito je novom sastavu rukovodstva, preuzimajući odgovornost na čelu Partije, postavio dva zahteva: da celo partijsko rukovodstvo bude u zemlji i da se Partija finansira sama. Tom odlukom Tito je obezbedio samostalnost Komunističke partije Jugoslavije. Zbog nje je kasnije došlo do nekoliko sukoba sa nekim organima i ljudima u Kominterni, pa i sa samim Staljinom. Ali u svom praktičnom sprovođenju ta odluka je obezbedila Partiji poverenje radnih masa i progresivnih snaga narodâ Jugoslavije. To je Partiji omogućilo da odigra i uspešnu revolucionarnu ulogu u toku i posle narodnooslobodilačkog rata.

No, to nikako ne znači da su se Tito i tadašnje partijsko rukovodstvo takvom odlukom želeli tako reći »otcepiti« od Kominterne niti da su u celini odbacivali njenu ulogu. To takođe nije značilo ni da je Tito prešao na nekakve pozicije nacionalističkog radničkog pokreta. Naprotiv, i Tito, a i svi mi koji smo bili članovi novog rukovodstva bili smo svesni ne samo pozitivne uloge koju je Kominternu u prošlosti odigrala u razvoju radničkog pokreta, nego i činjenice da ona i takva kakva je bila još uvek u datoj situaciji predstavlja određen oslonac za mnoge komunističke partije. Tito, prema tome, nije težio tome da stvara krizu u odnosima između Kominterne, odnosno Staljina i KPJ. Ali bio je nepokolebljiv u stavu da Kominternu ne treba da se meša u odluke i u politiku rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije niti u njene kadrovske probleme. Drugim rečima, Kominternu za nas više nije mogla biti prihvaćena kao jedinstvena centralizovana svetska komunistička partija sa svojim sekcijama, već samo kao oblik saradnje i ujedinjavanja samostalnih radničkih pokreta pojedinih zemalja. Takva orijentacija je, sem toga, značila da Komunistička partija Jugoslavije ne može priznati pod imenom internacionalizma nikakav drugi interes sem onog koji stvarno izražava jedinstvo interesâ revolucionarnih radničkih pokreta u raznim delovima sveta, kao i antiimperijalističkih snaga uopšte.

Dakako, takav koncept internacionalizma i Komunističke internacionale bio je u sukobu sa Staljinovim konceptom. Zato se Staljinov napad na Tita i na Komunističku partiju Jugoslavije 1948. godine može smatrati, u izvesnom smislu, i kao njegov napad na takav koncept internacionalizma.

Defetizam ili odbrana nezavisnosti narodâ Jugoslavije

Pakt između Staljina i Hitlera postavio je Partiju pred izvanredno teška iskušenja. Doduše, nama komunistima bilo je jasno, odnosno bili smo uvereni da nam je jasno, da je Staljin tim paktom hteo da dobije u vremenu i da izvrši pritisak na zapadne velike sile, koje su, opet, sa svoje strane nastojale da okrenu vojnu mašinu fašističkog bloka protiv Sovjetskog Saveza kako bi same postale arbitar u tom sukobu. Ali tumačenja su mogla biti i drukčija, sve do iluzije da to bitno menja međunarodnu konstelaciju i situaciju. I upravo su se takve iluzije i pojavile tada u međunarodnom komunističkom pokretu.

Pre toga pakta sve evropske komunističke partije su zauzimale stav da treba braniti nacionalnu nezavisnost pred sve većom opasnošću od fašističke agresije. Pakt između Staljina i Hitlera izazvao je ozbiljna kolebanja i pojave dezorijentacije u redovima pojedinih partija u pogledu tog stava. Bilo je ne malo komunista koji su se u većoj ili manjoj meri našli na defetističkim pozicijama. Polazeći od činjenice da je Sovjetski Savez, kao prva i jedina zemlja socijalizma, ostao van ratnog sukoba, neki komunisti su taj rat ocenili kao imperijalistički, pa su iz tog izvukli zaključak da to ne može biti i rat radničke klase. Sama ocena rata u tom trenutku bila je u suštini ispravna, ali ne i zaključak. Jer, prvo, položaj naroda u sukobu sa fašizmom bio je drukčiji nego što je bio, na primer, u vreme prvog svetskog rata i, drugo, taj rat nije mogao ostati takav kakav je počeo, već se neizbežno morao po svojoj istorijskoj sadržini pretvoriti u progresivni antifašistički rat, iako je on do kraja nosio u sebi i snažno izražene imperijalističke reakcionarne tendencije koje su bile izraz društvene strukture snaga ujedinjenih u antihitlerovskoj koaliciji. Prema tome, i naš stav je u tom trenutku zavisio od predviđanja daljeg razvoja svetskog sukoba uopšte i posebno položaja narodâ Jugoslavije u njemu.

I u nas su se među komunistima ponegde pojavila određena kolebanja u smislu zauzimanja defetističkog stava, pre svega pod

uticajem tadašnjih veoma nejasnih stavova koji su dolazili iz Kominterne, koja je i sama bila u krizi u pogledu svoje dotadašnje antifašističke politike.

Tito je ustao protiv svakog oblika defetizma. Polazeći od uverenja da je pakt između Staljina i Hitlera jedan prelazni taktički manevar ne samo Sovjetskog Saveza, već i fašističkog bloka, Tito je bio ubeđen da će pre ili kasnije neizbežno doći do sukoba između fašističkih sila i Sovjetskog Saveza, što će izmeniti i karakter rata i odnos snaga u njemu. Sem toga, nezavisno od takvog razvoja rata, Tito i rukovodstvo Komunističke partije smatrali su da upravo klasni interes zahteva od radničke klase narodâ Jugoslavije da brani egzistenciju svog naroda koji je bio u smrtnoj opasnosti zbog fašističke agresije. Zato se Komunistička partija Jugoslavije nije dezorijentisala zbog pakta Hitler—Staljin. Titov stav je bio jasan: ne defetizam, već odbrana nacionalne nezavisnosti. Doduše, politička taktika je bila prilagođena konkretnom momentu. Partija se suprotstavljala, odnosno pozivala mase da se suprotstavljaju kako onim tendencijama buržoaske politike koje su uvlačile Jugoslaviju u pakt protiv Kominterne, odnosno u blok fašističkih snaga, tako i uvlačenju Jugoslavije u rat zapadnih imperijalističkih država. Drugim rečima, Partija se borila za to da Jugoslavija ostane izvan rata, ali, ako zemlja bude napadnuta, ona se mora braniti. U takvom slučaju Partija je bila spremna da zajedno sa svim drugim patriotskim snagama preuzme svoj deo odgovornosti za odbranu zemlje.

Takva odluka je imala velik i dugoročan značaj. Ona je, naime, usmerila Partiju na pripremu za rat još mnogo ranije nego što su fašističke sile napale Jugoslaviju. Zato Partija nije bila nespremna ni u vreme aprilskog napada 1941. godine, a ni kada je Hitler napao Sovjetski Savez. Da je tada Partija — mehaničkim prenošenjem iskustava i doktrina iz prvog svetskog rata — zauzela defetistički stav, malo je verovatno da bi u kasnijim borbama mogla steći ono poverenje širokih masa koje joj je donelo pobedu u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji.

O trenutku oružanog ustanka i njegovom obliku

U vreme vojnog napada fašističkih sila na Jugoslaviju Partija je učinila sve što je mogla da bi — u skladu sa politikom o kojoj sam ranije govorio — doprinela odbrani zemlje. Posle sloma i kapitulacije stare Jugoslavije Partija je odlučila da kapitulaciju ne pri-

zna, već da zajedno sa svim patriotskim snagama produži borbu protiv okupatora do njegovog proterivanja iz zemlje. Pri tome su Tito, a s njim i celo rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije morali preuzeti na sebe istorijsku odgovornost pre svega za tri značajne odluke.

Prva dilema je bila: da li usmeriti borbu na oružani ustanak ili samo na oblike i sredstva političke borbe i na sabotažu, što je tada bila taktika nekih drugih komunističkih partija. Danas, kada je istorija već izrekla svoj sud o toj dilemi, odluka o oružanom ustanku izgleda kao nešto samo po sebi razumljivo. Međutim, 1941. godine to uopšte nije bilo samo po sebi razumljivo. Protiv orijentacije na oružani ustanak bili su ne samo dosta široki krugovi demokratskih snaga i leve inteligencije, već i jedan deo komunista. Bilo je mišljenja da se Partija i snage otpora treba da orijentišu prvenstveno na sredstva političke borbe u eventualnoj kombinaciji sa diverzijama i sabotažom. Povezano s tim, neki su proglašavali orijentaciju Partije na oružani ustanak avanturizmom koji će fašistima olakšati da uništavaju narod. Međutim, Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije tada su s pravom dokazivali da će narodi Jugoslavije pretrpeti daleko veće žrtve ako se ne budu borili nego ako se budu latili oružja. Razvoj događaja je to potvrdio.

Druga dilema koja se postavila pred Tita i rukovodstvo Komunističke partije bila je: u kakvom obliku treba da se organizuje oružani ustanak. U stvari, Partija se morala opredeliti između partizanskog rata i klasičnih oblika revolucionarne borbe evropskog radničkog pokreta. Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije odlučno su se orijentisali na partizanski rat, ubeđeni da bi primena klasičnih oblika revolucionarne borbe radničke klase — demonstracije, štrajkovi, ustanci po gradovima, odnosno industrijskim centrima — u uslovima savremenog rata omogućila okupatoru da se već od početka žestoko i krvavo razračuna sa najborbenijim delom naroda i radničke klase pod uslovima koji su za njega najpovoljniji. S druge strane, pretpostavljalo se da će, nasuprot tome, partizanski rat zahtevati od okupatora trošenje ogromnih snaga na širokim teritorijama, što bi znatno smanjilo njegovu snagu u borbi protiv oružanog ustanka. Sem toga, računalo se da će oblik partizanskog rata olakšati mobilizaciju boraca iz redova seljaka.

Istorija je i ovu odluku potvrdila. Međutim, stvari tada nisu izgledale tako jasne kao što danas izgledaju. Orijentacija na partizanski rat imala je i svoje protivnike. Pojedinačni stavovi protiv takve odluke pojavili su se čak i u nekim telima Komunističke par-

tije. Neki komunisti su, naime, smatrali da sa oružanim ustankom treba čekati sve dok rat ne dođe do završne faze, a tek onda pokrenuti radničku klasu i druge revolucionarne mase u oružani ustanak protiv okupatora i za novu vlast. Ljudi sa takvim shvatanjima smatrali su da u međuvremenu Partija treba da se orijentiše na političku borbu, na diverzije i sabotažu. Takvi i slični pogledi bili su prisutni pogotovo u onim širim krugovima o kojima sam ranije govorio, to jest među onima koji su se suprotstavljali oružanom ustanku uopšte. Kod nas, kao i u nekim komunističkim partijama u Evropi, susreli smo se u to vreme i sa shvatanjima da su mesta revolucionarne borbe radničke klase gradovi, a ne šume. Na prvi pogled to je bio jako »radikalan« stav, ali, pošto je on bio ne-realan, u praksi se sveo na oportunizam i kapitulanstvo.

Pri tome ne treba zaboraviti da je u moderno doba partizanski rat bio — bar za Evropu — relativno nova pojava. Partizanski rat kao oblik revolucionarnog rata pojavio se u oktobarskoj revoluciji. Međutim, ma koliko da je značajnu ulogu odigrao u pobedi oktobarske revolucije, partizanski rat je u njoj ipak, u suštini, bio pomoćni, a ne osnovni oblik tog revolucionarnog rata. Značajniju ulogu partizanski rat je odigrao u kineskoj revoluciji, ali u uslovima koji su se bitno razlikovali od naših. Pojavio se takođe kao oblik kolonijalnih nacionalnooslobodilačkih ratova, ali sa relativno ograničenim rezultatima. U svakom slučaju, za Evropu je partizanski rat narodâ Jugoslavije bio relativno nov oblik narodnooslobodilačkog i revolucionarnog rata. On je, u stvari, bio polazna tačka i osnovni oblik tog rata u njegovim početnim fazama i tek postepeno poprimio je kombinovane oblike oružane borbe, o čemu ću kasnije govoriti. Iskustva našeg rata su sigurno isto tako bila jedan od faktora podsticaja za druge narodnooslobodilačke ratove posle drugog svetskog rata. U istim ili sličnim oblicima razvijao se narodnooslobodilački rat u Alžiru, a i sada u Vijetnamu. To samo potvrđuje istorijski značaj odluke Tita i rukovodstva KPJ o partizanskom ratu kao osnovnom obliku narodnooslobodilačkog rata narodâ Jugoslavije.

Treća presudna odluka koja je stajala pred Titom i rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije odnosila se na pitanje: kada početi sa oružanim ustankom. U to vreme je bila prilično rasprostranjena teza da treba čekati sa ustankom do završne faze rata na centralnim frontovima antihitlerovske koalicije. Takvu tezu je podržavala pre svega jugoslovenska izbeglička vlada. Ali ta teza je imala svoje pristalice i u demokratskim krugovima i u krugovima levice, pa čak i među pojedinim komunistima. Tito i rukovodstvo

Komunističke partije odlučno su je odbacili. Oni su to učinili prvo zbog toga što je Komunistička partija Jugoslavije smatrala svojim dugom da organizuje narodne mase za rat protiv okupatora. Sem toga, Tito i rukovodstvo Komunističke partije bili su svesni da bi čekanje do kraja rata značilo da su narodi Jugoslavije sami sebe unapred osudili da budu »moneta za potkusurivanje« u raščišćavanju računâ između velikih sila. I najzad, čekanje je značilo — vratiti ponovo na vlast stare političke snage koje su već jednom izdale zemlju, narode Jugoslavije. A to je značilo i izneveriti široke radne mase spremne da se bore protiv okupatora, ali ne za obnavljanje stare, već za novu Jugoslaviju.

Borbene parole Partije

Međutim, posle aprilskog sloma stare jugoslovenske vojske Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije ipak nisu bili za neposredni prelazak na oružani ustanak. Narodne mase su još bile pod utiskom aprilskog sloma. Razočarane, one su počele da gube veru u svoje mogućnosti otpora i bile su delimično pokolebane i dezorijentisane zbog političkih manevara okupatora i njegovih domaćih saveznika. Sem toga, Hitler je u to vreme bio pokorio celu zapadnu Evropu, izuzev Britanskih ostrva. Pojaviti se u takvim uslovima sa pozivom na oružani ustanak predstavljalo bi stvarno samo jedan prazan i čak avanturistički gest koji mase ne bi prihvatile. Zato je Tito smatrao da trenutak neposrednog prelaska na oružani ustanak treba odrediti tek na osnovu daljeg razvitka političke situacije u našoj zemlji i vojne situacije u Evropi. U međuvremenu Partija je izbacila parole: »Pripremajte se za oružani ustanak!«, »Sakupljajte oružje!« i slično. Istovremeno je pozivala radne mase da sabotiraju svaki rad koji služi okupatoru. Pri partijskim komitetima bili su, kao što je poznato, već ranije ustanovljeni i posebni vojni komiteti, koji su bili tako organizovani da se u trenutku prelaska na oružani ustanak mogu u najkraće vreme pretvoriti u komande partizanskih odreda i četa. Međutim, Partija se suprotstavila svakoj pre nagljenom oružanoj akciji koja ne bi imala podršku masâ.

Pogodan momenat nastao je Hitlerovim napadom na Sovjetski Savez. Tada je Komunistička partija Jugoslavije pod Titovim rukovodstvom donela odluku o neposrednom prelasku na oružani ustanak i pozvala narode Jugoslavije u sveopšti narodnooslobodilački rat protiv okupatora. Antikomunistički krugovi, koji su i inače kle-

vetali Komunističku partiju Jugoslavije, kasnije su zbog naše odluke o dizanju ustanka upravo u tom času pokušavali da prebacuju Partiji da nije dovoljno patriotska. Tvrdili su da Partija ne ratuje zbog narodâ Jugoslavije, već zbog Sovjetskog Saveza, jer nije pošla u narodnooslobodilački rat odmah posle aprilskog sloma, nego tek kad se i Sovjetski Savez našao u ratu. Mi komunisti smo zaista osećali kao svoj dug da sopstvenom borbom podržimo prvu zemlju socijalizma u jednom presudnom ratu od koga je zavisila cela epoha društvenog progressa čovečanstva. Ali to nije bio ni jedini ni odlučujući razlog da baš to bude trenutak za masovni oružani ustanak. Odlučujuće pitanje je bilo: da li su narodne mase spremne na oružani ustanak, da li su spremne da ga podrže, da učestvuju u njemu ili nisu. Upravo u odnosu na to pitanje nastao je duboki prelom u svim delovima Jugoslavije, doduše, negde sa više, negde sa manje kolebanja. Ali već u tom trenutku Partija nigde nije bila usamljena u svojim pripremama za oružani ustanak. Ulazak Sovjetskog Saveza u rat je pre svega ohrabrio narodne mase, otvorio im perspektivu pobede nad okupatorom i izvanredno pojačao njihovu spremnost da se late oružja. Sem toga, on je bitno izmenio odnos snaga u drugom svetskom ratu i sâm karakter tog rata, što je još više uticalo na jačanje uverenja u narodu da je moguće savladati fašističkog okupatora. Zato je upravo to bio trenutak za poziv na oružani ustanak.

Tok događaja je pokazao da je trenutak zaista bio pravilno izabran. Jer oružani ustanak je počeo veoma brzo da se razvija i da zahvata sve šire mase. Da je Komunistička partija izašla sa takvim pozivom pre meseca juna, ona bi ostala u tom momentu veoma usamljena; da je to učinila kasnije, ona bi, verovatno, mnogo teže mobilisala narodne mase.

Od partizanskih odreda do revolucionarne armije

U vreme narodnooslobodilačkog rata Tito je kao vrhovni komandant morao tako reći svakodnevno donositi odgovorne odluke od kojih je zavisio uspeh ili neuspeh ustanka. Ali pomenuću samo jednu koja je, po mom mišljenju, bitno uticala na ceo dalji razvoj ustanka. Mislim, naime, na stvaranje prvih dveju proleterskih brigada i na ceo dalji tok nastajanja i oblikovanja revolucionarne armije ustanka koji je usledio posle toga koraka.

Partizanske čete i odredi kojima se karakterisala prva faza našeg narodnooslobodilačkog ustanka bili su tako reći klasični oblik partizanskog ratovanja, to jest bili su više ili manje teritorijalno

vezani, a i njihova vojna akcija najčešće je više zavisila od samostalnih odluka komandi odreda nego viših štabova. Stvaranje operativnih zona ili grupâ odredâ već je znatno povećalo manevarsku sposobnost partizanskih odreda i njihovo zajedničko dejstvovanje.

Takav tip ustaničke vojske bio je u prvoj fazi veoma pogodan oblik razvijanja ustanka. Teritorijalni odredi brzo su proširili ustanak tako reći na celoj teritoriji i bili su veoma pogodni za mobilizaciju boraca. Razvijajući svoju aktivnost na širokim područjima, oni su slabili efekat dejstva armije neprijatelja, omogućavali mnoštvo manjih akcija i udara protiv neprijatelja, kao i uspešno manevrisanje u odbrani.

Međutim, za veće ofanzivne operacije, za veću koncentraciju udarnih snaga i za dublje prodore u sistem odbrane neprijatelja, takva ustanička vojska još nije bila sposobna. Neprijateljska ofanziva protiv Užičke republike u jesen 1941. godine značila je, u stvari, kraj te početne faze razvoja ustaničke vojske. Posledica te nemačke ofanzive izrazila se pre svega u gubitku najvećeg dela oslobođene teritorije u Srbiji, a i u jakom osipanju partizanskih odreda.

Tito je shvatio da nije moguće prosto vratiti se samo na staro, tako reći na početak, pogotovo što je gubitak slobodne teritorije u Srbiji negativno uticao i na raspoloženje ustaničkih masa u drugim delovima Jugoslavije. Tada je Tito doneo dve odluke. Prvo, da se od delova nekoliko odreda sa područja Srbije i Crne Gore formira krajem decembra 1941. godine Prva proleterska brigada, čiji su sastav činili uglavnom radnici. Nešto kasnije formirana je i Druga proleterska brigada, a zatim i ostale. I drugo, da Vrhovni štab zajedno sa Prvom proleterskom brigadom pređe u Bosnu, gde se tada — upravo pod uticajem pada Užičke republike — odvijao jedan, za partizane dosta negativan, proces diferencijacije između četnika i partizana.

Efekat tih dveju odluka bio je i trenutani i dugoročan. Pojava Prve proleterske brigade u Bosni bitno je izmenila i političku i vojnu situaciju u Bosni, što je omogućilo da se negativne političke posledice pada Užičke republike relativno brzo kompenzuju novim uspesima. A dugoročni efekat bio je u tome što je ustanak dobio prvo jezgro svoje revolucionarne armije, koja je u narednim mesecima i godinama postajala sve sposobnija za organizovane operacije širokih razmera na području cele Jugoslavije i koja je — pogotovo u završnoj fazi rata — mogla započeti i velike frontalne operacije protiv neprijatelja, koje su bile karakteristične za drugi svetski rat.

Danas se s pravom možemo pitati: da takva odluka nije doneta, da li bi ustanak mogao imati tako uspešan tok kakav je imao?

Vlada Narodnooslobodilačkog fronta

Jedna od najkrupnijih Titovih inicijativa, koja je odigrala presudnu ulogu u daljem razvitku narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji, bilo je stvaranje vlade narodnooslobodilačkog ustanka, odnosno Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a 1943. godine.

Doduše, i do donošenja te odluke stvarna vlast na oslobođenoj i poluoslobođenoj teritoriji bila je u rukama snaga koje su učestvovala u narodnooslobodilačkom ustanku. Narodnooslobodilački ustanak nikada nije priznavao jugoslovensku izbegličku vladu, koja je, u stvari, preko svojih ekspozitura u zemlji sarađivala sa okupatorom. Sem toga, narodnooslobodilački ustanak već je bio počeo da menja političku strukturu sistema vlasti; priznao je narodima Jugoslavije pravo na samoopredeljenje; gradio je svoje jedinstvo na priznavanju samostalnosti odlučivanja i ravnopravnosti svih naroda; uspostavljao je samostalne nacionalne, odnosno pokrajinske organe narodnooslobodilačke vlasti na području Jugoslavije. Počeo je takođe da vrši promene i na drugim područjima društvenih odnosa.

Međutim, sve do Drugog zasjedanja AVNOJ-a ustanak nije *formalno* preuzimao prerogative državnog suvereniteta, odnosno vrhovne državne vlasti u zemlji i pred inostranstvom, a pogotovo ne pred inostranstvom, ali, u stvari, ni izbegličkoj vladi nije priznavao takvo pravo. Ustanak takođe nije formalno proglasio federaciju iako se izjasnio za princip samoopredeljenja naroda. Ustanak isto tako nije donosio definitivne odluke o republici ili monarhiji iako se izjašnjavao protiv monarhije. Ustanak takođe nije bio definitivno konstituisao celovit politički sistem nove državne vlasti iako se izjasnio za demokratsku vlast naroda i svoj sistem vlasti gradio na narodnooslobodilačkim odborima kao organima te vlasti. A pogotovo nije zauzimao neke definitivne stavove u pogledu razvoja društveno-ekonomskih odnosa u zemlji mada je ekspropisao imovinu saradnika okupatora i predao je na upravljanje radnim ljudima.

Takav politički kurs Komunističke partije i ustanka bio je delom izraz unutrašnjih političkih potreba, jer su Narodnooslobodilački front i Komunistička partija takvom politikom nastojali da što šire otvore vrata za ujedinjavanje svih patriotskih snaga na pozicijama narodnooslobodilačkog rata protiv okupatora. S druge strane, takav kurs je bio i izraz tadašnje spoljopolitičke situacije, jer nismo želeli da svojom politikom, bez krajnje nužde, komplikujemo odnose između saveznika u antihitlerovskoj koaliciji, to jest između Sovjetskog Saveza i zapadnih sila.

Međutim, situacija se bitno izmenila posle kapitulacije Italije 1943. godine. Najveći deo jugoslovenske teritorije bio je oslobođen. Vojne formacije domaćih saveznika okupatora — i ustaša, i četnika, i belogardista itd. — izgubile su svaku ulogu samostalnog faktora rata. Narodnooslobodilačka armija je ogromno porasla i snabdela se oružjem razoružane italijanske vojske. Političke snage koje su dejstvovale protiv Narodnooslobodilačkog fronta izgubile su svaku ozbiljniju podršku širokih narodnih masa. Sve to je konačno i svet-skoj javnosti ubedljivo otkrilo pravu sliku stanja u Jugoslaviji, to jest snagu narodnooslobodilačkog ustanka, činjenicu da je on, u stvari, jedina snaga koja ratuje protiv okupatora, a koja raspolaže i svim instrumentima vlasti na najvećem delu jugoslovenske teritorije. Manevri vladâ koje su podržavale izbegličku vladu i četnike Draže Mihailovića više nisu mogli sakriti te istine pred njihovim narodom.

U tom trenutku Tito je na sednici Politbiroa CK KPJ pokrenuo inicijativu da snage narodnooslobodilačkog ustanka definitivno preuzmu državnu vlast. U skladu s tim predlogom narodnooslobodilački ustanak bi formirao sopstvene vrhovne organe državne vlasti kako na području cele Jugoslavije tako i na područjima nacionalnih teritorija, odnosno pokrajina, to jest kasnijih republika i pokrajina. Drugim rečima, Jugoslavija bi se tako definitivno konstituisala kao federacija.

Tito i svi mi koji smo učestvovali na tom sastanku Politbiroa bili smo svesni da će ta naša odluka izazvati nezadovoljstvo i negativne reakcije kod vlada velikih sila, a posebno da može izazvati određene političke komplikacije između Sovjetskog Saveza i velikih zapadnih sila. Zato je Tito odlučio da čak ni sovjetsku vladu ne informiše o toj našoj odluci pre nego što ona bude praktično realizovana. Isto tako, nismo o tome obavestavali ni zapadne vlade. Bio je to momenat kada su interesi narodnooslobodilačkog ustanka i budućnosti narodâ i radničke klase Jugoslavije neizbežno došli u sukob sa interesima uzajamne saradnje velikih sila. Ali, radilo se o tako presudnom momentu za dalji razvoj ustanka da se nismo smeli obazirati na reakciju tih sila. Vojna i politička situacija u zemlji, a i u Evropi uopšte, bila je tada najpogodnija za takvu odluku, jer snaga narodnooslobodilačkog ustanka nikada ranije nije toliko došla do izražaja kao u tom trenutku. Ranije bi takva odluka bila preuranjena, jer ne bi bila dovoljno ubedljiv dokaz snage narodnooslobodilačkog ustanka i vodeće političke uloge snagâ Narodnooslobodilačkog fronta koje su učestvovala u njemu. A svako dalje odlaganje donošenja ove odluke posle 1943. godine samo bi otvorilo vrata

za pojačane pritiske velikih sila na rešavanje unutrašnjih političkih sukoba između narodnooslobodilačkih snaga i reakcionarnih snaga stare Jugoslavije. Mi bismo bili sve manje sposobni da učinimo ono što smo mogli da učinimo u Jajcu novembra 1943. godine.

Odlagati odluku u tom trenutku značilo bi dovoditi narode Jugoslavije u opasnost da izgube pravo na samoopredeljenje, kao i pravo da o svom unutrašnjem društvenom i političkom sistemu odlučuju sami. Oni bi ponovo postali »moneta za potkusurivanje« u svođenju računâ između velikih sila. Zato smo se na Titov predlog svesno odlučili na taj korak, iako smo svi koji smo na tom ssatanku o njemu odlučivali bili svesni da nas to dovodi u konflikt ne samo sa zapadnim silama, već i sa Sovjetskim Savezom. Ali bili smo ujedno svesni i nečeg drugog, naime — da će se i ti konflikti između partnerâ u antihitlerovskoj koaliciji koji se tiču takozvanog, kako se tada govorilo, »jugoslovenskog pitanja« brže i lakše rešavati ako im narodi Jugoslavije budu poručili da niko sem njih samih ne može odlučivati o njihovoj sudbini.

Praksa je pokazala da su i jedna i druga ocena bile pravilne. Negativne reakcije vladâ velikih sila na odluke AVNOJ-a došle su brzo, neke su bile oštrije, neke manje oštre ili sa određenim taktiziranjem. Poznata je, na primer, Molotovljeva izjava da smo time Sovjetskom Savezu zaboli nož u leđa. Međutim, Molotov se u tome duboko prevario. Činjenica je da je narodnooslobodilački ustanak u interesu narodâ Jugoslavije rešio jedan sukob koji bi — da 1943. godine nije bio rešen — narode Jugoslavije ne samo doveo u položaj zavisnosti od velikih sila, već bi i među samim velikim silama bio izvor daljih političkih komplikacija. Činjenica da su ustanički narodi Jugoslavije odlučili da sami reše takozvano »jugoslovensko pitanje«, koje su, nepozvani, pokušavali da rešavaju drugi, u krajnjem rezultatu samo je suzila područje sukobljavanja između zapadnih sila i SSSR-a.

Tako su bile predložene i donete odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a kojima je formirana nova vrhovna vlast u Jugoslaviji i u njenim federalnim jedinicama i kojima je i formalno proglašena Jugoslavija federativnom državom demokratske vlasti naroda. Za one koji su tada slušali samo izveštaje radio-stanicâ i vrlo široku podršku tim odlukama iz celog sveta sve je izgledalo kao normalna konsekvencija narodnooslobodilačkog ustanka, odnosno korak dalje u njegovom razvitku. A za nas, koji smo znali i za sve političke komplikacije oko tih odluka u inostranstvu, to je bila prilično dramatična situacija. Međutim, ona se veoma brzo stišala, a to je bio najbolji dokaz da je odluka bila pravilna i pravovremena.

Sporazum sa Šubašićem

Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a za Komunističku partiju Jugoslavije i snage Narodnooslobodilačkog fronta sve veći značaj dobijalo je pitanje međunarodnog položaja nove Jugoslavije, odnosno njenog međunarodnog priznanja. Problem nije bio formalne prirode, jer smo bili svesni da od toga u velikoj meri zavisi da li će zemlja teže ili lakše savladivati strahovitu pustoš koju će za sobom ostaviti rat posle sloma okupatora. Od toga je zavisilo i to da li će se nova Jugoslavija posle pobede brže ili sporije razvijati u pravcu unutrašnje stabilizacije. Bilo nam je jasno da će u svemu tome glavnu ulogu igrati politička povezanost emigrantske vlade i političke strukture stare Jugoslavije sa vladama velikih zapadnih sila. Doduše, podrška tih vlada reakcionarnim političkim snagama stare Jugoslavije bila je već u to vreme znatno manje izražena nego ranije. Ali bilo je jasno da se one nisu pomirile sa Jugoslavijom pod vlašću Narodnooslobodilačkog fronta, kome je na čelu stajala Komunistička partija Jugoslavije.

Međutim, posle Drugog zasedanja AVNOJ-a stav zapadnih vlada u pogledu rešavanja takozvanog »jugoslovenskog pitanja« postepeno se značajno izmenio. Mi smo, doduše, uvek naglašavali da to »jugoslovensko pitanje« postoji možda samo za odnose između velikih sila, a da za nas ne postoji. No, bez obzira na to naše gledište, činjenica je da su se Staljin i Čerčil dogovorili o podeli uticaja u Jugoslaviji u odnosu pola: pola. To je i meni govorio sâm Staljin novembra 1944. godine, dodavši pri tome: »To znači da mi u Jugoslaviji ne možemo ništa učiniti bez njih, a ni oni bez nas.« Za nas je to bilo samo još jedno upozorenje da moramo biti samostalni u svojim odlukama, rukovodeći se interesima naroda Jugoslavije i naše radničke klase. Međutim, da bismo u tome bili uspešni, morali smo računati sa tim međunarodnim faktorom.

Ako stvari donekle uprostimo, moglo bi se reći sledeće. Pre Drugog zasedanja AVNOJ-a zapadne vlade su, uglavnom, vršile pritisak na nas da se podredimo kralju i izbegličkoj vladi, s tim da naši predstavnici uđu u tu vladu i da Narodnooslobodilačka vojska postane kraljevska vojska, to jest da izbeglička vlada u određenoj meri podeli vlast sa narodnooslobodilačkim pokretom, ali da zadrži svoju vodeću ulogu. Posle Drugog zasedanja AVNOJ-a, međutim, one su vršile pritisak i na nas i na emigrantske političke krugove da dođe do fuzije izbegličke vlade i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, odnosno da mi prihvatimo kralja, a izbeglička

vlada da uđe u Nacionalni komitet. Očigledno je da je cilj takvih političkih manevara tada bio samo u tome da se »spase što se spasti može«.

Naš položaj je bio otežan i time što je i sâm Staljin vršio pritisak na nas da prihvatimo kralja. Smatrao je da smo dovoljno jaki da kralja privremeno priznamo, s tim da ga odbacimo »kad za to dođe vreme«. O tome je Staljin govorio Titu, a i Šubašiću i meni novembra 1944. godine. Doduše, moram reći da u tom svom zahtevu Staljin nije bio naročito kategoričan. Štaviše, nisam bio tada ni uveren u to da je u tom zahtevu bio mnogo iskren, jer je morao znati da ćemo mi odbiti takav zahtev. Ja sam tada pretpostavljao da je sve to Staljinov taktički manevar u odnosima Sovjetskog Saveza prema Zapadu, jer je to govoreno u prisustvu Šubašića, za koga je Staljin morao znati da će ceo tok razgovora preneti i zapadnim saveznicima. Pa ipak, Staljin je veoma dugo ponavljao taj svoj stav; u stvari, sve dok u samoj Jugoslaviji nije bila rešena ta dilema time što je bilo definitivno odlučeno da će Jugoslavija biti republika.

Mi Staljinovu logiku nismo mogli prihvatiti. Za nas to nije mogao biti samo taktički manevar, jer je bilo očigledno da bismo time razočarali i duboko pokolebali revolucionarne narodne mase, koje su bile protiv obnavljanja stare, monarhističke i velikosrpske Jugoslavije, a za novu, narodnu demokratsku zajednicu slobodnih i ravnopravnih naroda. Sem toga, mi nismo ni iz moralno-političkih razloga mogli pristati na taktiku da svesno primimo kralja, s tim da ga posle »najurimo«. Bili smo svesni da bi nam takvo rešenje veoma komplikovalo političke odnose u novoj Jugoslaviji. Tito je zapadnim vladama i Staljinu odlučno rekao da na obnovu monarhije u bilo kom obliku vlada narodnooslobodilačkog ustanka neće pristati, sem ako bi demokratskim putem tako rešile snage koje su učestvovalе u narodnooslobodilačkom ratu i podnele sve njegove terete i žrtve. Međutim, izrazio je spremnost da se odloži definitivna odluka o republici ili monarhiji sve dok o tome ne odluči Ustavotvorna skupština. Sem toga, saglasio se da dođe do određenog »spajanja« nove izbegličke vlade sa Šubašićem na čelu i Nacionalnog komiteta, ali tako da snage koje su učestvovalе u Narodnooslobodilačkom frontu imaju vodeću ulogu u toj vladi.

Tako je došlo do poznatog sporazuma Tito—Šubašić. Narodnooslobodilački front tim sporazumom nije ništa izgubio, a bitno je olakšan proces afirmacije nove Jugoslavije u međunarodnim odnosima. Izgubile su, međutim, vladajuće političke snage stare Jugoslavije.

Ako sada analiziramo ta zbivanja, tadašnja dilema postaje još jasnija. Mogli smo klonuti pod pritiskom velikih sila da se mešaju u rešavanje naših unutrašnjih poslova i odnosâ. Veoma je verovatno da bi u tom slučaju ceo razvitak u posleratnoj Jugoslaviji uzeo drukčiji tok. A mogli smo se, s druge strane, nerealno postaviti prema pritisku spolja. Time bi on samo ojačao i produžilo bi se njegovo delovanje, što bi veoma otežalo konsolidaciju pobede snaga koje su sačinjavale narodnooslobodilački pokret.

Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija

Pobeda snaga koje su sačinjavale strukturu Narodnooslobodilačkog fronta značila je i pobeđu klasne strukture tog pokreta. Jer njegova pokretačka snaga bio je, u stvari, revolucionarni savez radničke klase sa seljacima i progresivnom inteligencijom, a sa Komunističkom partijom na čelu. Taj savez je došao do izražaja veoma neposredno. Poznato je da je Narodnooslobodilački front — u nekim delovima zemlje više, u drugim manje — nosio u sebi i elemente koalicije političkih grupacija. Ipak, on je po svojim osnovnim težnjama — ne samo narodnooslobodilačkim, već i socijalnim i političkim — bio veoma jedinstven. Pobeda takve strukture narodnooslobodilačkih snaga je zato morala uneti dalje revolucionarne promene u jugoslovensko društvo. Pobeda revolucionarnih snaga, koje su bile socijalistički usmerene, nije mogla ostati samo na političkoj vlasti. Ona je morala ispuniti očekivanja radikalizovanih radnih masa ili bi sama došla u pitanje.

Godina 1945. bila je ispunjena konsolidacijom pobede, kao i političkim raščićavanjima i sukobima povezanim sa realizacijom, a zatim sa krizom sporazuma Tito—Šubašić. U tom sukobu dominirala su dva pitanja. Prvo, ukidanje monarhije i proglašenje Jugoslavije za republiku i, drugo, socijalistička perspektiva razvoja Jugoslavije. Međutim, ocenivši da nemaju nikakvih izgleda na uspeh, predstavnici političke strukture stare Jugoslavije su već 1945. godine napustili vladu i prekinuli svaku saradnju sa novom političkom strukturom Jugoslavije. Januara 1946. godine bio je donet novi Ustav koji je ne samo uspostavio republikansko uređenje, već i društveno-ekonomske i pravne osnove za socijalistički preobražaj jugoslovenskog društva. Nova vlada sa Titom na čelu imala je slobodne ruke da odluči o tempu i oblicima tog procesa.

Radni ljudi su očekivali od organâ nove vlasti da preduzmu radikalne mere ne samo protiv političke, već i protiv ekonomske vlasti buržoazije i političkih snaga koje su izražavale njene klasne interese. Međutim, bilo je i suprotnih stavova. Neki su smatrali da bi se »preuranjenom« nacionalizacijom sredstava za proizvodnju suzila baza Narodnog fronta, odnosno nove političke vlasti narodno-oslobodilačkih snaga. Bilo je i mišljenja da treba ići korak po korak u nacionalizaciji pojedinih područja privrede. Iz inostranstva su dolazile sugestije da ne treba »prenagljivati« kako time ne bismo otežali svoj međunarodni položaj. Međutim, Politbiro je pod Titovim rukovodstvom još negde početkom 1946. godine zaključio da treba uzeti kurs ka što kompleksnijoj nacionalizaciji osnovnih sredstava za proizvodnju i da za taj revolucionarni akt treba vršiti intenzivne pripreme, s tim što će konkretan momenat za donošenje odluke o nacionalizaciji biti određen što je moguće pre. Međutim, Tito i Politbiro vodili su računa o tome da predstoji konferencija o miru, pa je zato Politbiro tu odluku doneo tek krajem 1946. godine. Decembra meseca bila je izvršena nacionalizacija kojom je preko 90% osnovnih sredstava za proizvodnju preneto u ruke radnih ljudi, najpre, dakako, u obliku državne svojine, a kasnije — uvođenjem samoupravljanja — dato na neposredno upravljanje radnim ljudima i njihovim samoupravnim radnim organizacijama i privrednim udruženjima.

Istovremeno je Politbiro doneo odluku da se nacionalizacijom ne obuhvate poljoprivredna zemljišta, sem ona koja su bila u svojini veleposednikâ. Smatralo se, naime, da nacionalizacija zemlje kod nas ne bi imala isti karakter kao u Sovjetskom Savezu u vreme oktobarske revolucije. Tamo je nacionalizacija zemlje, uglavnom, značila razvlašćivanje veleposednikâ i predaju zemlje na korišćenje seljacima. Kod nas je situacija bila drukčija. Sprovođenje nacionalizacije zemlje u našim uslovima bi, u stvari, značilo razvlašćivanje seljakâ, pošto je ogromna većina zemlje, i to krajnje rasparčana, već bila u rukama seljakâ. Zbog toga bi takva odluka bila ekonomski neracionalna i politički veoma štetna, jer bi ugrozila savez radnikâ i seljakâ. Politbiro se zato odlučio za radikalno sprovođenje agrarne reforme, ali ne i za nacionalizaciju zemlje u seljačkom posedu.

Odluku o radikalnoj nacionalizaciji Tito i Politbiro su doneli pre svega zato što su radnička klasa i široke radne mase to očekivale. Sem toga, oni su bili ubeđeni da bi svako odlaganje ili, pak, dugotrajno parcijalno rešavanje problema nacionalizacije samo komplikovalo i političke i ekonomske odnose u zemlji.

Tom odlukom, zajedno sa prethodnim političkim odlukama o preuzimanju vlasti od strane snaga koje su, sa Komunističkom partijom na čelu, učestvovala u narodnooslobodilačkom ratu, narodnooslobodilački ustanak se istovremeno neposredno izrazio i kao socijalistička revolucija.

Godina 1948.

Početkom 1948. godine Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije našli su se suočeni sa jednom od najtežih dilema pred kojima su ikada stajali. Mislim na Staljinov napad na Tita i Komunističku partiju Jugoslavije. Iako taj napad nije bio slučajan, on je bio iznenađan zbog toga što nije dozvoljavao nikakav srednji put, nego samo kapitulaciju pred diktatom ili potpuno političko neprijateljstvo. Mi smo svi u tom trenutku snosili veliku odgovornost za odluku o toj dilemi, ali je Titova odgovornost bila daleko najveća i najteža. Jer Tito je u našem narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji stekao takav lični autoritet da je njegova reč u tom slučaju imala presudan značaj pri donošenju konačne odluke o toj dilemi.

Međutim, Tito nije mogao a da ne ostane dosledan samom sebi. Pokoravanje Staljinovom diktatu bi, u stvari, pokopalo rezultate celokupnog političkog koncepta koji je Tito zajedno sa rukovodstvom Partije ostvarivao počev od 1937. godine, o čemu je ranije bilo reči. Tito i Partija taj diktat nisu mogli primiti ne samo zbog toga što bi se time odrekli takvog svog političkog koncepta, već i zato što bi izgubili poverenje radničke klase i narodâ Jugoslavije koje je stečeno upravo na bazi tog i takvog koncepta. Taj koncept je polazio od načela da radnička klasa, radnički pokret, radni ljudi i narodi Jugoslavije nikome spolja ne priznaju pravo da odlučuje o njihovoj sudbini ni o putevima njihove borbe za socijalizam i izgradnju socijalizma. Tito se odlučio da kaže Staljinu »ne«. Dobio je pri tome podršku velike većine rukovodstva Partije i narodnooslobodilačkih snaga ujedinjenih u Narodnom frontu, kao i ogromne većine naroda.

Mi smo svi, naravno, bili mnogo ranije svesni da određeni aspekti naše unutrašnje i spoljne politike nisu u skladu sa Staljinovim shvatanjima. Uostalom, Staljin je to više puta i posle 1937. godine pokazao — a ponekad i sovjetska vlada pod njegovim uticajem — jer su nam dosta često bile upućivane kritike u vezi sa pojedinim odlukama ili koracima rukovodstva naše Partije ili vlade. Tito i Politbiro Partije su te kritike konstruktivno primali kad su smatrali da su one koliko-toliko osnovane, ali nismo primali one koje su bile

uperene protiv osnovnog koncepta naše političke strategije i taktike. Međutim, bez obzira na ta razmimoilaženja i kritike, mi nikad nismo smatrali da su razlike između nas i Staljina takve da bi dovodile u pitanje uzajamnu ideološku i političku bliskost i saradnju, a pogotovo ne takve da bi mogle dovesti do ozbiljnih konflikata između nove, socijalističke Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Smatrali smo da su određene razlike neminovne čim na put socijalizmu stupa ceo niz novih država u kojima se socijalistički preobražaj vrši u potpuno drukčijim uslovima nego što su bili oni u kojima se odigrala oktobarska revolucija. Verovali smo da tako misli i Staljin. Zato smo, doduše, očekivali da će se razmimoilaženja i pojedinačni sukobi pojavljivati i ubuduće, ali ne na način koji bi doveo do potpunog raskida između dve komunističke partije i dve socijalističke zemlje.

Međutim, već u svom prvom pismu marta meseca 1948. godine Staljin jugoslovenskim komunistima nije ostavio nikakav izbor. Nametnuo se kao sudija i tražio od jugoslovenskih komunista, i posebno od Tita i rukovodstva Partije, da prihvate ulogu optuženog. Takvu ulogu ni Tito ni jugoslovenski komunisti nisu mogli prihvatiti, i to ne samo zbog sebe, već pre svega zato što bi prihvatajući takav diktat istovremeno priznali Staljinu i pravo da odlučuje o sudbini narodâ Jugoslavije, o sudbini njihove nezavisnosti i njihovog sopstvenog socijalističkog puta. A to ne samo da *nismo hteli učiniti, već nismo imali ni prava da to učinimo*. Upravo zato je Titovo »ne« dobilo široku podršku komunistâ i narodnih masa Jugoslavije.

Nije bilo lako doneti takvu odluku, iako je ona bila doneta brzo i bez kolebanja. Cela generacija revolucionara koja je bila na čelu narodnooslobodilačkog rata bila je svom svojom svešću nerazdvojno povezana sa oktobarskom revolucijom i Sovjetskim Savezom. Pored toga, njena se svest politički i ideološki oblikovala u atmosferi poverenja u Staljinovu ličnost. Bez obzira na to što smo se već i pre rata u mnogo čemu ideološki i politički razlikovali od Staljina, ipak je on u našoj svesti ostao vodeća ličnost revolucionarnog socijalizma u svetu. Zato je svaki komunista u tim danima 1948. godine preživljavao ličnu dramu u svom opredeljivanju.

Sem toga, znali smo da bitka neće biti laka. I to ne samo zbog ogromnog i daleko nadmoćnijeg arsenala sredstava za vršenje pritiska na jugoslovenske komuniste i na socijalističku Jugoslaviju kojima je Staljin raspolagao, već i zbog toga što smo morali računati sa zaoštravanjem unutrašnjih političkih sukoba. Mada je Titova odluka i odluka Politbiroa dobila ogromnu podršku komunistâ i naroda, ipak su u zemlji postojale organizovane snage koje su se na raznim područjima i u raznim oblicima u sve većoj meri aktivirale na kursu

Staljinovog pritiska na Jugoslaviju. Bilo nam je jasno da će bitka za nezavisnost narodâ Jugoslavije i nezavisnost jugoslovenskog socijalističkog puta zahtevati gotovo mali unutrašnji građanski rat, u kome ćemo protiv dogmatsko-konzervativnog nasilja morati upotrebiti i revolucionarno nasilje. Tako se i zbilo. I najzad, bili smo svesni da će ta borba dovesti Jugoslaviju u očajnu ekonomsku situaciju. Jer u to vreme su zapadne zemlje prema Jugoslaviji vodile još uvek više ili manje politiku blokade, nešto slično onome što su kasnije preduzimale prema revolucionarnoj Kini. Naša ekonomska saradnja sa Zapadom u to vreme je bila minimalna, ne zbog toga što bismo mi bili protiv nje, već zbog toga što su zapadne sile smatrale da će ekonomskim pritiskom na nas slabiti pozicije socijalističke revolucije. Staljinovu političku kampanju protiv nas ubrzo su pratile — pored raznih drugih oblika pritiska — i mere ekonomske blokade, koja je za godinu dana i nešto više postala mnogo doslednija i kompletnija nego što je bila ona od strane Zapada.

Ipak, naša revolucija je izdržala sve te pritiske. Pokazalo se ne samo to da je Staljin napravio veoma tešku grešku, već i da je ceo njegov koncept odnosâ između komunističkih partija, odnosno radničkih pokreta pojedinih zemalja, doživeo potpun neuspeh. Staljinov neuspeh je pokazao na primeru žive prakse da je težnja za nezavisnošću ne samo narodâ, već i radničkih pokreta da sami odlučuju o putevima svoje borbe za socijalizam i njegovu izgradnju mnogo jača snaga nego što je doktrinarni i birokratski centralizam koji prati međunarodnu saradnju radničkih pokreta kroz celu njihovu istoriju i koji u različitim uslovima nosi u sebi veoma različitu sadržinu. On često i nema nikakve veze sa stvarnim interesima radničkog pokreta pojedinih zemalja ili je čak direktno usmeren na podređivanje tog pokreta subjektivistički određivanim ciljevima. Takođe se pokazalo da je istinski proleterski socijalistički internacionalizam samo onaj koji ujedinjuje slobodne narode i slobodne radničke pokrete, a ne onaj koji ih podređuje volji koja nije njihova.

Doduše, mi nikad nismo bili skloni tome da na problem nacionalne nezavisnosti gledamo odvojeno od problema socijalističke revolucije i vodeće uloge radničke klase. Nacionalizam može lako postati samo spoljna fasada kontrarevolucije. Međutim, u slučaju Staljinovog napada na Komunističku partiju Jugoslavije radilo se o obrnutom primeru: Staljin je vršio pritisak upravo na revoluciju i na radničku klasu narodâ Jugoslavije da bi njenu akciju podredio svome konceptu u čijoj su osnovi stajali određeni istorijom uslovljeni interesi. Zato je i morao izgubiti bitku.

Danas nije teško davati ocenu te krupne istorijske odluke Tita i rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije. Ona se nije odrazila samo u našem unutrašnjem razvitku, nego je izvršila značajan uticaj u mnogo širim razmerama međunarodnih odnosa, a posebno u radničkom pokretu.

Samoupravljanje

Najzad, podsetiću na još jednu istorijsku inicijativu Tita, na prelaz od državno-sopstveničkog centralizma ka radničkom samoupravljanju.

Posle Staljinovog napada na Komunističku partiju Jugoslavije nismo se bavili samo posledicama i problemima koje je taj napad svakodnevno stvarao u našoj praksi. Morali smo se istovremeno intenzivno baviti i istraživanjem uzrokâ koji su doveli do takvog sukoba dve komunističke partije i dve socijalističke zemlje. Ne mislim ovom prilikom da govorim o rezultatima i porukama te analize kako smo ih tada videli, mada smatram da su kasnija zbivanja, uglavnom, potvrdila većinu naših tadašnjih zaključaka. No, mi smo tada prvenstveno nastojali da iz svega toga izvučemo određene pouke i za našu sopstvenu praksu. A glavna i odlučujuća pouka bila je to što smo još više nego ranije shvatili značaj i veličinu opasnosti da se progresivni centralizam revolucije može deformisati u tehnokratski centralizam birokratske samovolje. Naime, i ranije smo se suprotstavljali takvim tendencijama, ali ne dovoljno dosledno i odlučno. Analiza uzroka Staljinovog napada na Komunističku partiju Jugoslavije poučila nas je, međutim, da se moramo latiti radikalnijih sredstava u borbi protiv te opasnosti koja pretila revoluciji. Tada se rodila kako revolucionarna praksa tako i ideja radničkog i društvenog — odnosno, kako smo tada rekli, narodnog — samoupravljanja.

U teškoj ekonomskoj situaciji u kojoj smo se nalazili — kada je i onako mala industrija radila sa bitno smanjenim kapacitetima i kada nam je svega nedostajalo, od hleba do reproduktionog materijala i sredstava za rad, i kada nismo raspolagali na kreditima niti značajnim deviznim fondovima — naša osnovna parola morala je biti: osloniti se na sopstvene snage. A osloniti se na sopstvene snage istovremeno je značilo omogućiti što samostalniju inicijativu radnih kolektiva u upravljanju svojim preduzećima, sredstvima za proizvodnju, a istovremeno i maksimalnu centralizaciju u distribuciji sredstava kojima smo raspolagali. Tada je naša radnička klasa u

punoj meri pokazala svoju svest i snagu. Iako su radnici podnosili vanredne žrtve — a iste takve žrtve podnosili su i seljaci — oni su pokretali svaku inicijativu koja je bila moguća da bi obezbedili proizvodnju u svojim radnim organizacijama. Na taj način su postepeno i neformalno takozvana proizvodna savetovanja radnikâ, koja su bila uvedena već od početka revolucije, kao demokratski oblik učešća radnih masa u upravljanju proizvodnjom, počela dobijati veću ulogu i raznovrsnije oblike izražavanja. Pojavila se ideja da proizvodna savetovanja treba da prerastu u radničke savete, a u nekim preduzećima to je spontano bilo i učinjeno. Te tendencije su bile već toliko izrazite da se Partija morala odlučiti da li će ih podržati ili ne. Tito je svojim stavom dao odgovor i na tu dilemu.

Sećam se da sam negde u prvoj polovini ili sredinom 1949. godine sa grupom članova Politbiroa posetio Tita, koji je tada bio u Splitu. Raspravljali smo o unutrašnjoj situaciji i veoma mnogo pažnje posvetili stanju u radnim kolektivima, a posebno samoupravnim težnjama radnikâ. Tito, koji je pratio zbivanja u radnim organizacijama, odmah je shvatio značaj takvih težnji radnikâ i bez kolebanja zauzeo stav da Partija treba ne samo da ih podrži, već da se bori za izgradnju celovitog sistema samoupravnih odnosa. U tom razgovoru on je ukazivao kako mi komunisti treba da sledimo upravo praksu i težnje samih radnika. Smatrao je da će upravo radničko samoupravljanje biti najsnažnije oružje protiv birokratizacije revolucionarne vlasti i privrednog upravljanja, a samim tim i najsnažnija brana protiv pojava dogmatskog konzervativizma i staljinističkog kominformizma. Zaključeno je da Partija treba da dà punu političku podršku takvim težnjama i takvoj praksi, odnosno da radničko samoupravljanje treba razviti u sistem.

Ta Titova inicijativa dobila je veoma snažnu podršku u Partiji, kao i u sindikatima, u radnim kolektivima, a i među progresivnim snagama socijalizma uopšte. Međutim, same političke direktive ipak nisu bile dovoljne da ideja samoupravljanja, odnosno radnički saveti dobiju onu ulogu koju bi trebalo da imaju, pre svega zato što je tadašnje zakonodavstvo u praksi dozvoljavalo samo savetodavnu ulogu radničkih saveta. Istina, politička snaga takvog »saveta« bila je tolika da je ona bitno uticala na odluke rukovodećih privrednih i političkih organa. Ali ipak, ona nije bila svuda takva da bi mogla lomiti otpore koji su sputavali samoupravnu ulogu radnih ljudi. A takvi otpori su postojali, i to ne samo u aparatu privrednog upravljanja, koji je već bio u određenoj meri opterećen administrativno-centralističkim i hijerarhijskim shvatanjima, već i u državnom aparatu, pa i u sindikatima i u samoj Partiji, odnosno u nekim njihovim

organizacijama i kod pojedinih ljudi na odgovornim položajima. Zbog toga je najpre odlučeno da vlada i sindikati donesu zajednička uputstva koja će određenje obavezati i dati konkretniju osnovu za stvaranje i organizovanje radničkih saveta u preduzećima, a zatim da se ubrzano radi na donošenju zakona o samoupravljanju koji će uvesti radničko samoupravljanje ne samo kao pravo radnikâ, već i kao obavezu društva, to jest kao bitnu karakteristiku sistema društvenih odnosa. Taj zakon je celovito obradio odnose samoupravljanja, dođuše, u dimenzijama koje su dopuštali tadašnji objektivni i subjektivni uslovi. U skladu s tim u junu 1950. godine donesen je Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva. Tada je Tito podneo uvodni referat pod starim i tradicionalnim parolama radničkog pokreta: »Fabrike radnicima!« »Zemlja seljacima!«. Tim Zakonom i Titovim referatom započela je nova faza naše revolucije koju označava postepeno, često grčevito, ali ipak uspešno, revolucionarno uvođenje i ostvarivanje radničkog i društvenog socijalističkog samoupravljanja.

Nema potrebe da objašnjavam dalekosežni značaj te istorijske odluke, jer ocenu o tome danas nije više teško dati. Ona je odigrala presudnu ulogu ne samo u razvitku našeg socijalističkog društva i posebno u njegovom oslobađanju od opasnosti od raznih deformacija karakterističnih za sistem birokratskog centralizma, već je izvršila značajan uticaj i na kretanja u savremenoj ideologiji, politici i praksi socijalizma uopšte.

*

Razume se, mogao bih govoriti i o mnogim drugim Titovim odlukama i inicijativama, takođe značajnim za razvoj Komunističke partije, naše revolucije i borbe za socijalizam i samoupravljanje, i u periodu o kome sam govorio i u najnovije vreme. Posebno bih mogao govoriti o mnogim njegovim ocenama ili odlukama u vezi sa razvojem međunarodnih odnosa i sukobâ. Ali je i taj lanac krupnih istorijskih odluka o kojima sam govorio ubedljiv pokazatelj značaja i mesta koje ima Titova ličnost u razvoju naše revolucije, kao i u borbi i naporima za nezavisnost i napredak narodâ Jugoslavije.